

«ЭЛ АДАВИЯТЫ»
сериясы

ЭЛДИК
ПОЭМАЛАР

31

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
N. A. CH. AITMATOV

PUBLISHING HOUSE «BIYIKTIK»

FOLK POEMS:

Aksatkyn and Kulmyrza,
Ak Maktym, Karagul Botom,
Jalayir jalgyz, Ak Bermet, Kachkan kyz,
Kozy Korposh-Bayan suluu,
Kyz Jibek, Bozjigit.

THE 31-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактор
КЫДЫРБАЕВА Р. З.
КЕБЕКОВА Б. К.
ЖАЙНАКОВА А.
ОРОЗОВА Г.
СОРОНОВ О.
МУКАСОВ М.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«БИЙИКТИК» БАСМАСЫ

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза,
Ак Мактым, Карагул ботом,
Жалайыр жалгыз,
Ак Бермет, Качкан кыз,
Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
31-ТОМУ

Академик А.А. Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Тексттерди басмага даярдап, баш сөзүн жазган
филология илимдеринин кандидаты *ГҮЛБАРА ОРОЗОВА*

«Бийиктик» басмасы
Бишкек - 2012

УДК 821. 51
ББК 84 Ки 7-5
Э 45

Э 45

Элдик поэмалар. /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. Түз. жана баш сөзүн жазган Г. Орозова. Б.: Бийиктик, 2012. - 380 б. («Эл адабияты»).

ISBN 978-9967-13-898-8

«Эл адабияты» сериясынын 31 томуна кыргыздын «Аксаткын менен Кулмырза», «Ак Мактым», «Карагул ботом», «Жалайыр жалгыз» деген нукура элдик поэмаларынын бир канча варианттары жана Ак Бермет менен Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый ырлар кирди. Мындан сырткары казак элинин «Козу Көрпөш, Баян сулуу», «Кыз Жибек» поэмаларынын кыргыздарда айтылган версияларынан бирден үлгү жана чыгыш поэзиясынан келген «Бозжигит» поэмасы орун алды.

Китеп фольклористтерге, филолог студенттерге, жана жалпы окурмандарга арналат.

*Басмага Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Редактору: **Б. Кебекова**
Рецензент: **С. Байгазиев**

94702300200-12

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-898-8

© Ч. Айтматов атындагы
Тил жана адабият институту
© Орозова Г. Ж., 2012

АК БЕРМЕТ. КАЧКАН КЫЗ

АКБЕРМЕТ МЕНЕН КАЧКАН КЫЗ ТУУРАСЫНДАГЫ ТАРЫХЫЙ ЫРЛАР ЖӨНҮНДӨ ЭКИ 003 СӨЗ

Кыргыздын элдик поэмаларынын катарында «Ак- бермет поэмасы» деп айтылып жүргөн чыгарма чындыгында бүтүндөй бир сюжетти камтыган көркөм чыгарма эмес. Бул тарыхта жашаган акын Акбермет Карагул кызынын өмүр баяны жана анын чыгармалары жөнүндө маалымат.

Бул материал боюнча фольклор жыйноочу Каюм Мифтаков: «калк адабияты болбой, конкреттүү бир кишинин өз турмуш зары болгондуктан, фольклордук чыгарма деп айтуу кыйын. Ошондой болсо да акын кыздын чыгармачылыгынан, өмүр баянынан кабар берүүчү баалуу материал» деп белгилейт.

Өз керт башынын эркиндигин көздөгөн акылы тунук, жашоонун маңызын көкүрөк сезими менен түшүнгөн, ысымдары аңызга айланган Ак Мөөр, Акбермет, Каптагайдын кызы (Качкан кыз), эпикалык каарманга айланган Аксаткын, Мактым сыяктуу кыргыз кыздары жөнүндө көп айтылып жүрөт. Алар адил турмуш, ак сөз, асыл ой, адамдардын ортосундагы таза, улуу мамиле бар экендигин көрө билген. Кыз турмушка чыкса эле көр оокаттын кулу, күйөөсүнүн менчиги болуп калбашы керектигин, анын да бул жашоонун ырахатын татууга укугу бар экенин табигат берген акыл туйгусу менен сезишкен. Ошентип теңсиздиктин, эрксиздиктин торунан бошонуп, тең укуктуу жашоо идеясы үчүн күрөшкөн. Өздөрү өмүр сүргөн мезгилдин мыйзамына, жашоонун өзгөрүлбөс болуп катып калган талаптарына каршы протест жасашкан. Албетте, бул алгачкы баш көтөрүү эл билермандарына, бийлик ээлерине жаккан эмес. Кандай болбосун аны басууга, жок кылууга аракет жасашкан. Байкуш кыздар акыры мезгилдин өкүмүнө баш ийүүгө аргасыз болушкан. Ушул көрүнүш Акберметтин да башынан өткөн.

Эгерде жогоруда аталган (Ак Мөөр, Аксаткын, Мактым ж. б.) кыздар жөнүндө акындар ырдап, эл арасында айтылып, алар туурасында көркөм чыгарма жаралып, өздөрү эпикалык каарман катары да кабыл алынып калса, Акбермет туурасында андай көркөм чыгарма жок. Болгону эле фольклор жыйноочу К. Мифтаков 1923-жылы Талас өрөөнүндө элдик оозеки чыгармаларды жыйнап жүргөн учурунда 9-июлда Таластын Орто-Кошой кыштагында жашаган Акберметке жолугуп, анын өмүр баянын, чыгармаларын жазып алат¹.

Акбермет Карагул кызынын бала кези, жаштыгы өтө эле оор, ырайымсыз күндөргө туш келген. Анын татаал өмүр таржымалы туурасында фольклорист окумуштуу С. Кайыпов мындай деп жазат: «1911-жылы 11 жаш курагында атасы Карагулдан айрылат. Кетмен-Төбө жергесинде кадимки Токтогул ырдаган беш камандын арааны жүрүп турган кези болуп, көп өтпөй 16 жашка төлө элек Акберметти алтын, күмүш, мал алып, үстүнөн бычып, өз кишилеринин бирөөнө баш байлоого аргасыз кылышат. 15 жашында уул төрөп эми баш-оту менен биротоло байлангандай болсо да, жетимдиктин азабынан тез тотуккан, ары турмуштун, жашоонун, өмүрдүн маанисин илгертпей туя билген сезимтал Акбермет «жазмыштын башка салганына» баш ийип отура берүүдөн баш тартып, бошонуп чыгуунун жолун издейт. Акыры эркиндик алып, өз көңүлү жактырган айылдык бир кедей жигитке баш кошмокчу болгондо, төбөлдөр зомбулук менен аны экинчи бир жерге сатышат. Андан да ажырап чыгып, өз эркиндигин колуна алуу үчүн жергиликтүү билермандардын баарына арыз менен кайрылып, ажатын ачууну өтүнөт. Бирок, эч кандай жыйынтык болбой, кайра айыпка жыгып, мал салып, Акбермет эмес, анын чиедей

¹ КРИУАнын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусу. Инв. 50(244) "Акбермет" – А. Карагулова. К. Мифтаков жыйнаган. Талас областы Орто-Кошой кыштагы. 1923-ж. араб алфавитинде.

жаш инилеринин да жашоосун оордотушат. Киши тагдырын буюмдай пайдаланган «мыктылар» аны дагы бир байга туткун кылып беришет. Айласы кетип эч кимден колдоо таба албаган Акбермет акын арман, муң толгон ырларына күчүн чыгарат. Мезгил мыйзамынын күчтүүлүгүнөн Акберметтин өз тагдырын өзү чечүү үчүн жан үрөп жасаган аракети таптакыр сая кетип, эми Таластагы Каракол болушунда жашаган 65 жаштагы бир малдуу, мүлктүү кишиге токолдукка сатылат»¹.

Ошентип, 1899-жылы төрөлүп, 1923-жылы 24 жаш күлгүн курагында төртүнчү күйөөсү менен аргасыз өмүр өткөрүп жаткан Акберметке К. Мифтаков жолугуп, акындын талантына таасирленип, сулуулугуна суктанып, адамдык улуу сапатына таазим этип, аны тарыхка калтырат. Анын чектен тыш сулуулугу, келишкен бой келбети, табигат берген акындык таланты, терең акыл-эси тагдырынын тайкы болушуна себеп болгон көрүнөт. Тилекке каршы К. Мифтаковдон кийин Акберметтин пенделик тагдырына, акындык өнөрүнө эч ким кызыкпаган окшойт.

Эми Акберметтин акындык өнөрү туурасында айтсак, андан жазылган чыгармалардын ичинде кошоктор, арман, сүйүү ырлары бар. Жалпысынан алганда анын чыгармаларынын бардыгы өз башынан өткөн армандуу күндөрүн чагылдырат.

Атасы өлгөндө (11 жашта болгон) чыгарган кошогу² кошок жанрынын бардык талаптарына жооп берет. Кошок бүткөн бир ойду берип, бир адамдын өмүрүн толук баяндаган чыгарма экени көрүнөт.

Кыялай тартып өтөлү,
Кыялдарын айталы.
Жандай тартып өтөлү,
Жакшылыгын айталы -

деп сөз баштап,

Саадагы турат сабы жок,
Кан ата сан жигит турат, өзүң жок

- деп арманын айтып, атасынын өткөнүнө күйүп:

Кашкардан алган кара шай
Кийгенине жарашкан.
Кара каптал мамил чай
Ичкенине жарашкан.
Кызыл кашка тор жорго,
Мингенине жарашкан -

деп кийген кийимин, бой келбетин, ичкен тамагын, минген атын санжыралап, андан ары элге сиңген кызматын, кадыр баркын баяндайт. Акырында өлүмгө арга жок, эми жаткан жери жайлуу болуп, о дүйнөдө бейишке кирип, кайберен, кыдыр ишин оңдоорун тилейт. «Карагул» кошогуна да кошоктордо айтыла турган салттуу ыр саптары, туруктуу сөз айкаштары орун алган.

Аргымагын байлаган,
Алты дуван элиңди,
Акылы менен жайлаган.

* * *

Аргымакка ат кошкон
Кан атам ар жакшыга баш кошкон

¹ С. Кайытов. Акбермет Карагул кызы. Китепте: Кыргыздар. 1-китеп. Б., 1991, 506-бет.

² Инв. №55 (249). Карагул Акбермет кызы. 1923-жыл, 9-июнь. (Экинчи бир басмага даярдалган варианты №219 инвентарда сакталып турат, латын алфавитинде.

* * *

Кан атамдын кийгени,
Падыша берген чен болгон

сыяктуу саптар Акберметтин атасынын турмуш абалына дал келбеген менен кошоктун көркөмдүгүн жогорулатып, салтанаттуулук берип, тирүүчүлүктөн бир жакшы адамдын көзү өткөнүн баяндайт. Атасы өткөндөн кийинки абалы туурасында:

Алты аркар жылдыз маанайым,
Алтыдан өргөн саамайым.
Жашымда атам өлгөнү –
Мен шордуу,
Байланган экен таалайым -

деп ырдайт.

Ой боюма койбостон,
Манаптар айтканыма болбостон,
Барасың деп күч кылды,
Бир жаманга туш кылды.

Камчымды колго илемин,
Бу жаман кардал болуп келгенде
Кадырыма жетпейт деп,
Мен шордуу какылдап ыйлап билгемин.
Тизгиним колго илгемин,
Түбү жүрүп бу жаман
Теги ылайык келбейт деп,
Мен шордуу далдырап ыйлап билгемин.

Акбермет сулууга манаптар ээлик кылып, жактырбай чыгып кетсе да улам зордоп күйөөгө берип, «көңүлүн анын куш кылбай, жерин таап туш кылбай», «он калмактык башын кор кылганын» зарлап ырдайт. Акын өзүнүн баркын, наркын билет. Дайыма өз теңине кетүүгө умтулат. Жаманга кор болгусу келбейт.

Акберметтин арман ырлары элдик арман ырлары менен үндөшүп турат:

Алтындан чачпоо тагам деп,
Ай тийгизбей багам деп,
Ар кандай кылып жагынып,
Эмне десең мен макул,
Сага жүрөмүн деп багынып.
Күмүштөн чачпоо тагам деп,
Күн тийгизбей багам деп,
Бу жаман күлө басып жагынып,
Кандай десең мен макул.
Сага каламын деп багынып.
Жеримди таап кете албай,
Андагы жаштык чагымда
Ойлогон ойго жете албай.
Амал-айлам түгөнүп,
Арамга байлап башымды
Канчалык өткүр болсом да

Жаш денем көк темирдей жашыды.

Бул образдуу айткан саптардан анын түгөнбөс арманы, чыркырап күйгөн жаштыгы ачык айкын сүрөттөлөт. Ырлары шыдыр уйкашып, элдик поэзиянын ыкмалары терең өздөштүрүлүп, ички эмоция сырткы формасына шайкеш келип турат.

Акбермет Карагул кызынын ырларынын дагы бир баалуулугу анын өз оозунан жазылышында. К. Мифтаковдун маалыматына Караганда ушул чыгармаларында акын араңдан зорго айтып, эркин боло албай, күйөөсүнөн, күнүлөштөрүнөн жашырынып жүрүп жаздырган. Кийинчерээк элдин түшүнүгү өсүп, советтик түзүлүш кеңири кулач жайган учурда акындын өнөрүнө дагы көңүл бөлүнгөндө кандай болмок ким билет. Өкүнүчтүүсү анын чыгармалары толук жазылбай калган. Анткени ушунчалык даражада калыптанып калган чыгармачылык өнөркананын көрөгөсү көп эле болушу мүмкүн эле.

Ал эми Тоголок Молдо жазган «Качкан кыз» деген поэманын тарыхы өзүнчө бир кызык. Элдик салттын мыйзам катары өкүм сүргөн айрым көрүнүштөрү далай кыз келиндердин тагдырына балта чапкан. Ал шордуулардын миңинин бири акыйкатсыздыкка каршы күрөшө алган. Ошол миңдин бири - Качкан кыз деген атка конгон көлдүк Каптагайдын кызы. XIX кылымдын акыры XX кылымдын башында жашаган тарыхый инсан. Маалыматтарга Караганда Акбермет Карагул кызы менен Каптагайдын кызы жашташ, тагдырлаш, замандаш. Бири түштүктөн, экинчиси түндүктөн. Акбермет өз бактысы үчүн канчалык аракет кылса да түштүктөгү ислам дининин таасиринин күчтүүлүгүнөн, экинчиден колунда бийлиги, байлыгы бар төбөлдөрдү жеңе албай, азаптуу өмүр кечирет. Ал эми Каптагайдын кызы качып кетип, ошол аракети оңунан чыгып, өз бактысын табат. Каптагайдын кызы өтө эрктүү, чечкиндүү, чечен, акындык шыгы бар, ары акылдуу, ары сулуу жан болгон. Ошол замандын шартында кыз башы менен өзүнө тең адамды издеп чыгуунун өзү оңой нерсе эмес. Каптагайдын кызынын жоругу узун элдин учуна тарап, эл оозунан түшпөй далайга сөз болуп, бул аңызга айланган окуяны ырга айлантып, Тоголок Молдо «Качкан кыз» деген поэма жаратат. Поэма кыздын өзүнүн сөзү аркылуу баяндалат. Демек, бул окуя эл арасына кыздын өзүнүн айтып берүүсү менен тараган болуш керек. Буга жакында эле жазылган Н. Адиевдин «Качкан кыздын баяны»¹ деген поэмасы да мисал боло алат. Тоголок Молдонун «Качкан кыз» поэмасында окуя кыскача эле баяндалган. Кудалап койгон жигит начар экен деп угуп:

Жакшы көргөн жеңемди,
Чакырып алдым эрмекке.
Жылдыз толгон кезинде,
Жаманды бардым көрмөккө
Жамандын жайын билген соң,
Көп ойлондум өлмөккө,-

дейт да, калың мал алып, кудалашкан жерин жактырбай, качып кетет. Көлдүн башы Аралдан чыгып, түн жамына качып, кемеге түшүп, үч күн жол жүрүп Балыкчыга жетет. Жолдо жолугуп, сөз айткандар купулуна толбойт. Андан Кочкор, Жумгалды кыдырып, өзүнө тең келгенди, көңүлүнө жактырганды таппай,

Самап көлдөн чыкканым-
Сарбагышты жактадым.
Кыдырып Кочкор, Жумгалды
Өзүмө теңди таппадым.

¹ Инв. №863.

Жолугар деп бир жакшы
Кеминди көздөй баскамын -

деп эле поэма бүтөт. Каптагайдын кызынын Сары Өзөн Чүйгө келгенден кийинки тагдыры Тоголок Молдодо айтылбайт.

К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик университетинин мугалими Нурдин Адиев «Качкан кыздын» тарыхына кызыгып, даректүү маалыматтардын негизинде «Качкан кыздын баяны» деген поэма жазган. Автор кириш сөзүндө: «Кече 1960-жылдарда айлыбызда Садыгалы деген карыя адам жашап өттү. Ошол киши менен көп жолу пикирлешип, Каптагайдын качкан кызы жөнүндөгү окуяны уктум эле. Ал киши 1916-жылдын алдында Кеминде Шабдандын айлында жашап, Каптагайдын кызы - Мөкүштүн аялы менен менен бирге жүрүп, окуяны Каптагайдын кызынын өз оозунан уккам деп айтып берген эле. Окуя чындыгында Каптагай кызын казакка бермек болгондо кыз эркекче кийинип качып чыгып, Ат-Башы, Нарын, Кочкорго барып, Казыны, Касымалыны, Байгазыны, Ногойбайды, Көбөгөндү сынап, эч кимисин жактырбай, аягы барып Шабдандын баласына токтоп жашап калыптыр. Мен дагы билгендерден сурап, окуянын өзөгүн тактагандан кийин, ырга айлантып иштеп чыктым», - дейт. Н. Адиевдин поэмасы Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый окуяны толуктоочу маалымат катары да, көркөм чыгарма катары да зор мааниси бар десек болот.

Н. Адиевдин вариантында жана айрым информаторлордун маалыматтарында Качкан кыз Кеминге келип, чоң сайдын боюнда жашаган абышка-кемпирдин үйүндө туруп калат. Каптагайдын кызы жөнүндөгү окуядан кабары бар Шабдандын уулу Мөкүш «Чоочун сулуу жигиттин» дарегин угуп, атайын издеп келет. «Жигиттин кыз бала экенин билип, жактырып, той берип үйлөнөт. Каптагайдын кызы Мөкүштөн эки кыздуу болот деп айтылат.

«Акбермет» менен «Качкан кызды» поэма дегенден көрө тарыхый ыр десек жанрдык белгисин аныгыраак көрсөтөт. Анткени бул ырлар, бир кезде тарыхтын белгилүү бир учурунда болуп өткөн реалдуу окуяны, конкреттүү адамдардын өмүр жолун баяндайт. Фольклордук чыгарманын өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, көтөргөн жүгү бар эмеспи.

Бул эки тарыхый ыр көркөм чыгарма делинип, элдик поэмалардын катарында аталып жүргөн соң, окурмандарга түшүнүктүү болсун үчүн колдо бар варианттарды сериянын ушул томуна киргиздик.

АКБЕРМЕТ КАРАГУЛ КЫЗЫ **(К. Мифтаков жазып алган материал)**

Баргана облусу Наманган уезинде Кетмен-Төбөдө Акбермет деген бир сулуу кыз болот. Өзү акын болот. Бул кыздын атасы жаш убагында өлүп калат. 13 жашына келгенде Кожокул деген жигитке махаббат байлаган болот. Бул жигит жары болгон экен.

Шол элдин манаптары баштыгы Керимбай деген болуп, Акберметти сизге алып беребиз деп бир байдан көп мал, алтын, күмүш алып жетим жесирдин сөзүнө карабай, зордук менен алып бермек болот. Бирок кыз жаштыгына карабай алар менен күрөшөт, акырында манаптар берип жиберет. Күйөгө барган менен күйөдөн кетерге тырышат. 15 жашында бир бала тууйт. Акырында баласына да карабай, сүйгөнүмө тийем деп таштап да чыгат. Манаптар дагын да Акберметти экинчи жерге сатып, берип жиберет. Шол тартипте сүйгөнүмө тийем деп Акбермет эринен чыккан сайын, манаптар тарабынан сатылып курал кылынат. Кожогул да катын албай, зарда-муңда кала берет. Шонтүп эки жаш бири бирине кошулалбай кор болуп өмүрлөрү өтөт. Бул окуя 1911-жыл менен 1923-

жыл арасында болгон. Азырынча бул катын Таласта Жанызак Шекербекков деген 60 жаштуу карыя, оору бир манаптын кичүү токолу болуп турат. Төмөндөгү ырды оз оозунан угуп жаздым:

АКБЕРМЕТТИН ЗАРЫ

1. Жетимдин зары

Сөз баштайын ааламдан,
Кор болгон кудай замандан.
Кор кылганы бул экен,
Он эки жашка келгенде
Жасаган зор улугум
Атамды эрте алды го.
Атамдын артында калган бала жаш,
Калганга ар кимиси бири баш.
Он үч бир жашка келгенде,
Ойрон бир жан кез келди.
Ойбайыма болбостон,
Арстаным Кожом кантейин,
А жаманга кез кылды.
Камчымды колго илгемин,
Бул жаман кардал болуп келгенде,
Кадырыма жетпейт деп,
Мен шордуу какылдап ыйлап билгемин.
Тизгиним колго илгемин,
Түбү жүрүп бул жаман,
Теги ылайык келбейт деп,
Мен шорду делдиреп ыйлап билгемин,
Балапан чайкап куш кылды,
Башынан кудай кыз кылды.
Башында туман арылгыз,
Жасаган жаман иш кылды.
Жеримди таап берерге
Мен шордуунун агаларын жаш кылды.

2. Күйөөгө зордоп бергени

Алты аркар жылдыз маанайым,
Алтыдан өргөн самайым.
Жашымда атам өлгөнү,
А деле мен шордуунун таалайы.
Жети аркар жылдыз маанайым,
Жетиден өргөн саамайым.
Жетилбей атам өлгөнү,
А деле мен шордуунун таалайы.
Ак калпак кылып бордодум,
Жамандын аларына көз жетип,
Ар кандай иштен кордодум.
Көк калпак кылып бордодум,
Жамандын койбосуна көз жетип,

Күлбүр басып кордодум.
Кордогонго болбоду,
Быяз бир жаман экен го
Кордогонго болбоду,
Бул жаман койбой жүрүп теги алды.
Алтындан чачпак тагам деп,
Акишти ай тийгизбей багам деп,
Аркалай иштеп жагынып,
Бул Жамангул бүйүрө басып жагынып,
Мен шордууну алып бир койду жагынып.
Жеримди таап тийерге,
Андагы жаштык күнүм ай
Алданы салган насиби,
Айлам бир шондо түгөнүп,
Арамга бардым мен жашып.
Арамга жашып барган соң,
Алтыдан чапан мен түйдүм,
Айлынан жакшы мен көрдүм.
Айлынан жакшы көргөн соң,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм.
Жетиден чапан мен түйдүм,
Арамдын айлынан жакшы мен көрдүм.
Айлынан жакшы мен көрсөм,
Алганым мындай болбойт деп,
Азапты тартып мен жүрдүм.
Келеден чапан мен түйдүм,
Келиндерди карасам,
Күмүштөн чачпак салынып,
Келген бир жери ылайык.
Мен шордуунун өзүн карасам,
Келген жерим келишбей,
Кейишти тарттым муңайып.
Беш-бештен өргөн чачымды,
Беш кагандык башымды,
Билбеди жаман баркымды.
Кор кылды менин башымды.
Он ондон өргөн чачымды,
Он кагандык башымды,
Оюлган жаман кез болуп,
Билбеди менин баркымды,
Өткөздү менин наркымды.
Башынан бардым жаманга,
Жасаган кудай мен шордуу,
Жай алып энди калгансып,
Баланы берди жашымда.
Баланы берип койгон соң,
Кудай бир тушоо салды деп,
Бир оокат болсо өтөр деп,
Камчыбектей баламды,
Таштай албай мен шордуу,

Караладым жашымда.
Бир күнү көңүл куш кылбай,
Жеримди таап туш кылбай,
Мага бир жаман иш кылды.
Ай чыгады молодой,
Алтын бир сөйкө танадан,
Балага карай мен жүрүп
Арыбадым санадан.
Күн чыгады молодон
Күмүш бир сөйкө танадан
Балага карап мен жүрүп
Арыбадым санадан.
Жазгы бир чыккан өлөң чөп,
Балага карап мен жүрүп,
Жаш өмүрүм өттү тек.
Жаман болдум бөлөкчө,
Күзгү бир чыккан өлөңчө.
Балага карап мен күйсөм,
Күз ыратын мен көрбөй,
Күндө өттү өмүр тек,
Күн көрбөдүм бөлөкчө.
Саамай бир чачым тарадым,
Жамандын жайын карадым,
Төбө чачым тарадым.
Баладан болсо көрөрмүн деп,
Мен шордуу түбөлүккө карадым.
Кызыл тоо башы желдейди,
Кыргыек конбос белдейди.
Кызыккан жарга жеткизбей,
Кыз экенден кыйылткан,
Кыргыз, кытай баш кошсо.
Кызы бир туубас мендейди.
Кара тоо башы желдейди,
Карчыга конбос белдейди,
Каалаган жарга жеткизбей,
Казак бир калмак баш кошсо,
Катыны туубас мендейди.
Мен шордуу деги ойлонуп отурсам,
Акылым жаман селдейди.
Асмандап учкан ак кутан,
Акырек жүнү бир тутам.
Арманда өмүр өткөзүп,
Арамга кантип турам деп,
Мен аягын санасам,
Алкымым толгон кан жутам.
Көктөн көкөлөп учкан көк кутан,
Көкүрөк жүнү бир тутам.
Көңдөйгө кантип турам деп,
Көп аягын санасам
Көкүрөк толгон кан жутам.
Ак жоолугум эндедим

Артым кандай болот деп
Акыл бир ойлоп селдедим.
Көк жоолугум эндедим,
Кийин жагы кандай болот деп,
Көп акыл ойлоп селдедим.
Асмандан агала булут закымдап,
Атамды көргөн бар го деп,
Ак арбакты сыйласа,
Адылдык сөзүн сүйлөсө,
Мен шордуу аны бир ойлоп шер байлап.
Көктөн көк ала будут закымдап,
Көк арбакты сыйласа,
Көрүнө сөзүн сүйлөсө,
Мен шордуу Керимбай арам жакын деп,
Аны бир ойлоп дем байлап.
Куш айланбас зоодой деп,
Куран урган ажыны,
Курбусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу, кубат кылып жүрдүмбү.
Каз айланбас зоодой деп
Бу Керимбай чочкону,
Касабалуу тоодой деп,
Кайрат кылып жүрдүмбү.
Бул арам каршыккан душмандай
Кайта бир белим сындырды.
Агыны катуу суудай деп,
Ал экөө болбосо,
Арадагы жакшысы,
Ашуусу бийик тоодой деп,
Мен шордуу арка кылып жүрбөймбү?
Кербен ооз дарбаза,
Бул кудай урган турунда,
Керимбай болду каргаша.
Четинден болгон дарбаза,
Бул жасагандан мурун да
Сейттер болду каргаша.
Сен абалдан түңүлүп,
Оруска түштүм арыз алып.
Кудай таалам жар болуп,
Мураталы Молдобай,
Колуна мандат бер деди.
Мураталы рабком
Сүйгөн жерге тийгин деп,
Колума берди мандатты.
А мандатка болбостон,
Керимбайдын кастыгы,
Мен шордуу таалайынын кемдиги.
Артымда калган инимдин,
Акылынын жаштыгы.
Элибиз өйдө көчтү го,
Элим эптеп коер деп,

Мен шордуу элебестен жүрдүм го.
Ак камзил бычып кынадым,
Алтай бир жайын олтуруп,
Ага инимди сынадым.
Алты бир жайы сынасам,
Арамга кайта барганча
Ашкере чыгып бул жалгыз,
Айылга ишиң салам деп.
Азгырды го мени жолумдан.
Ак жоолугум оромол,
Арам бир жаман барганча,
Ашкере жалгыз барам деп,
Айылга салдым мен кобур.
Көк кемзал бычып кынадым,
Көп ай жайы карадым,
Көп элимди сынадым.
Көрүнө сөздүн болгону,
Көрдөйгө кантип ынайм деп,
Көрүнө чыгып бул жалгыз,
Көпкө бир ишиң салам деп.
Көк жоолугум оромол,
Көп жаманга барганча,
Көрүнө жалгыз барам деп,
Көпкө салдым мен кобур.
Баллы менен Сакени,
Бул Кожогоул жалгызым,
Тай эжемди алам деп,
Бу Муктаркан арага,
Ортомчу салды аларды.
Бу Муктаркан ала баш,
Бу Кожогоул жалгызды,
Тай эжеңди алба деп,
Ар кайсы сөздөн алдады.
Анысына болбостон,
Бу зулпукар арамга,
Ажыке кандай кылам деп,
Ажыга бардым арызданып
Алып келгин иним деп койду.
Аңдабастан о шордуу,
Ажынын булары экен деп барып,
Ак чатыр салса жетпеген,
Бул итти мунара экен деп барып.
Мындан ишим тынарбы деп,
Бул эшикке биз барсак,
Тынмак түгүл бул ишим,
Бул арам бизди сындырды.
Көк ала зоонун астында,
Улар экен деп барып,
Көк чатыр салса жетпеген,
Бул итти мунара экен деп барып.
Аракетти кылса бул ишим

Тынар бекен деп барсак
Тынмак түгүл бул ишим
Бул арам кепке бизди сындырды.
Аргымак аты таң ашты,
Бу Кожогоул жалгызым
А зулпукар арамды
Апкайыр кылып жанашты.
Бул Кожогоул жалгызым,
Аңдабастан жол жүрүп,
Алган бир жардан адашты.
Күлүк бир аты таң ашты,
Бул Кожогоул жалгызым
Күмөн кылбай жол жүрүп,
Күйүшкөн жардан адашты.
Адырдан жылкы айдаган,
Алыска жолду шайлаган,
Айтышкан жоосун куткарбас,
А Зулпукар кайнагам.
Арка кылып биз барсак,
Аракетти тоо кылса,
Мында бир ишим тынар деп,
Мен шордунун эки эле көзү жайнаган.
Арамдан бүткөн неме экен,
Алганым жардан теги айрып,
Азапты башка бул салды.
Ошондо мен шордунун шакардай ичи кайнаган.
Бурудан жылкы айдаган,
Бут жеткис жерди жайлаган,
Бурулган жоосун куткарбас,
Бул Алабаш кайнагам.
Бул эшикке мен барсам,
Бул аракет дем кылса,
Мында бир ишим тынар деп,
Ошондо мен шордуу деги эле көзү жайнаган.
Арамдан бүткөн неме экен,
Бул адилдик кылбады.
Алган жардан деги айрып,
Муңду башка салган соң
Ошондо мен шордуунун бозодой ичи кайнаган.
Кериден жылкы айдаган,
Кең Суусамыр жайлаган.
Кез келген жоосун куткарбас,
Бу Керимбай кайнагам,
Келин болуп мен барсам,
Кеңешип ишим бүтөр деп,
Мында бир көңүл тынар деп,
Ошондо мен шордуу деги эле көзү жайнаган.
Кегин койбой бул арам,
Көз жетпес малды ой салды.
Бул Алабаш Муктарга,
Алы жеткендей кылып,

Ар кайсы малды дей салды.
Бул Алабаш кайнага,
Назарын элден пас кылып,
Келинге акыл тапкын деп,
Керимбайга наз кылды.
Акыл тапмак деги турсун,
Арбак урган Керимбай,
Айлынан келип качырып,
Бу Керимбай кас кылды,
Бул иттер аркасын энди кас кылды.
Адырмак тоонун арасын,
Агын суу агып сай кылды.
Адамдын бары өтүптүр,
Бир ырахатка жеталбай.
Азапты башка көп салып
Бул акмак мени кор кылды.
Будурмак тоонун арасын,
Бүрлүшүн агып сай кылды.
Мурунку элде өтүптүр,
Бул акыйкатка жеталбай,
Тозокту башка көп салып,
Бул арам мени кор кылды.
Кетмен-Төбө жерибиз
Төрт уезд биздин элибиз.
Төбөсүнөн урганы,
Бул Керимбай бийибиз.
Аскерге балдар шайлады,
Абалгы өткөн барыдан,
Асылганы мен болуп,
Атасы менден өлгөнсүп,
Арбак урган бул арам,
Атаны жолум байлады.
Жаңы өспүрүм баллдарды,
Саргайтып салдат шайлады.
Санасынан чыгарбай,
Мени саргайтып багым байлады.

Балит буйра келгенде¹,
Бастырып бардым базарга.
Жасаган башыма салдың азарды
Чыкпады деги бир молдоң,
Ушу бир катты жазарга.
Аргымак оозун кайырды,
Ашырдын уулу Кожогоул,
Арзып алган жалгызды,
Арбак урган Керимбай,
Асылып жүрүп айрыды.
Күлүктүн башын кайрыды,
Бул Алабаш кайнагам

¹ Балит буйра – Политбюро.

Илгерки өткөн Бөкөйдү
Күйүп жүрүп айрыды.
Мен шордуу ак көйнөк кийип чубалып,
Бул Кожогоул жалгызым
Арзып бир кудай жетти деп,
Байкуш астыртан басып кубанып.
Ак көйнөгүм кыскартты,
Алганымдан деги айрып,
Арбак урган Керимбай А
йлым менен томсортту.
Мен шордуу сэры көйнөк кийип чубалып,
Санама энди жетем деп,
Жай бир басып кубанып.
Сары көйнөгүмдү кыскартты.
Бу санааңа жетпегир,
Жалгыздан мени деги айрып,
Жалгызды жаман томсортту.
Бул Алабаш кайнагам,
Асты бир ойлоп билбеди,
Элине намыс келерди.
Эжемден калган жалгызды,
Сүйгөнүнөн деги айрып,
Жылас кылды бир күнү.
Ак көйнөгүм дүрүйө,
Асылганды койбодуң.
Сары көйнөгүм дүрүйө,
Саргайтканды койбодуң.
Арбак урган Керимбай,
Алдыңды тосор болбоду.

КАРАГУЛ ӨЛГӨНДӨ КЫЗЫ АКБЕРМЕТТИН КОШКОН КОШОГУ (1911)

Кыябан тартып өтөлү,
Кан атамдын кыялдарын айталы.
Каптай бир тартып өтөлү,
Кан атамдын жакшылыгын айталы.
Садагы турат сабы жок,
Кан ата сан жигит турат өзүң жок.
Кылычың турат кыны жок,
Кырк жигит турат өзүң жок.
Көмүркөй алтын тиш эле,
Кан атам көрсөмдүү киши эле.
Көлдөн бир өрдөк куткарбас,
Көк ала тынар куш эле,
Көөнү бир жаман күй эле.
Күрдөлдү кудай берсе деп,
Көөнүңдө ишиң ошо эле.
Көмүркөй алтын сынды бейм,
Кызыл-Кыя, Санташтан,
Көөнү жаман көй душман

Көөнү бир эми тынды бейм.
Сандыгың алтын тыш эле,
Санжыргалуу киши эле.
Сайдан бир өрдөк куткарбас,
Сарала тынар куш эле.
Санасы жаман сан душман
Сардалды кудай берсе деп,
Санаганың ошо эле.
Сандыгың алтын сынган бейм,
Санасы жаман сан душман
Санасы эми тынган бейм.
Кара-Кыя, Санташтан,
Калкыңдан сиздей ким ашкан.
Кыргыздан сиздей ким ашкан.
Аргымагың байлаган,
Алты дубан элиңде,
Акылы менен жайлаган.
Күлүгүн эшикке байлаган,
Ар жакшылар баш кошкон,
Аргымакка ат кошкон,
Кан атама күлдү дуван баш кошкон.
Аргымакка жем берген,
Ак пашалар дем берген,
Башкы бир токой жер болгон,
Байыры кимден кем болгон.
Кан атама бары эле бугу жем болгон.
Кан атамдын кийгени,
Падыша берген чен болгон.
Орто бир токой жер болгон,
Улутуң кимден кем болгон
Кан атама он болуш саяк жем болгон.
Кан атамдын кийгени.
Уяздар¹ берген чен болгон,
Көлдөн бир саяк жем болгон.
Кан атамдын кийгени,
Кубурнатир² берген чен болгон.
Кара кашка жол жорго,
Кан атамдын мингенине жарашкан.
Кара бир каптал мамил чай,
Уяздар - уезд. Кубурнатир - губернатор.
Кан атамдын ичкенине жарашкан.
Кызыл бир кашка жол жорго,
Мингенине жарашкан.
Кытайдан алган кызыл шайы,
Кан атама кийгенине жарашкан.
Кымбат бага мамил чай,
Кан атамдын ичкенине жарашкан.
Ат суутуп өткөйсүз,
Кожолор урган кош мечит,

¹ Уяздар – уезд.

² Кубурнатир – губернатор.

Кол куушуруп өткөйсүз.
Македеги Мадина,
Мадинада супа бар.
Супага чыгып уктачы,
Оозуңа алма бир шекер чачылсын,
Анда бир көңүл ачылсын.

КАЧКАН КЫЗ **(Тоголок Молдонуку)**

Жабыркатып жанымды
Жашымда атам кайындап,
Байлыгына кызыгып,
Жайсыз жерге дайындап,
Жакшы көргөн бир жеңем
Жаман экен күйөөң деп,
Ушак кылып айындап.
Өз жеңемден уккан соң,
Өрттөнүп ичим жалындап,
Сүйбөгөн бир жаманга
Барбаймын деп зар ыйлап.
Жарманкелүү Каркыра –
Жайлообуздун асылы.
Күйөөң жаман деген соң,
Кайгырып сөөгүм жашыды.
Арманда болуп жаш жаным,
Көзүмдө тал-тал жаш акты.
Жамандан кайным болгон соң,
Кара жан тартты азапты.
Бир күнү күйөөм келиптир,
Аябай малды бериптир.
Мал жеген соң атакем.
Берүүгө мени көнүптүр.
Жакшы көргөн жеңемди
Чакырып алдым эрмекке.
Жылдыз толгон кезинде
Жаманды бардым көрмөккө.
Жамандын жайын билген соң,
Көп ойлондум өлмөккө.

Атамдын аты - Каптагай,
Армандуу болдум бир далай.
Айласызга туш келсең,
Өмүрүң өтөт жыргабай.
Азамат болсо алганың,
Армансыз дүйнө жыргалы ай!
Акмакка мени кайындап,
Атамдын жабыр кылганы ай!
Кечкил мурун, кең тумшук
Күйөөм жандын урганы ай!
Кара жан жабыр көргөн соң,
Качпадым асты өлгөндөн.
Зар ыйлатып атакем,
Тартынбайт мени бергенден.
Көңүлүм айнып жөнөдүм
Көлдүн башы Аралдан,
Кудурет ачса багымды,
Кутулсам деп жамандан.
Тагдырда жазса башыма,
Жакшысын тапсам адамдан.
Өрнөктүү заман баштадым,
Өз кийимди таштадым.
Өрттөнүп ичим күйгөндөн
Өлүп кете жаздадым.
Малайча кийим кийиндим,
Басканыма сүйүндүм.
Караңгыга жамынып,
Көлдү көздөй жүгүрдүм.
Кейигенден зарланып,
Келдим көлдүн жанына.
Амалсыз жаным күйгөндөн
Ыраазы болдум жаныма.
Эркелеп өскөн курган жан
Энеден калдым жеңеге.
Кайрылбадым артыма,
Атакем берем деген соң,
Бир эшек сүрөт немеге.
Жашынып түшүп жөнөдүм
Тактай салган кемеге.
Кемеде жүрүп ыйладым,
Кара жанды кыйнадым.
Көлдө жүрүп үч күнү,
Көзүмдүн жашын тыйбадым.
Кейитип жанды күйгүзүп,
Кемечи орус тил билбейт.
Шамал согуп, көл толкуп,
Жаман кеме тим жүрбөйт.
Балыкчынын жанынан.
Кеме чыкты бир күнү
Үшкүрүгүм басылып,
Үмүт кылдым жанымдан.

Оруска малай бир жигит
Билип койду сырымды.
Жашырбастан жигитке
Айтып бердим чынымды.
Аламын деп ал жигит
Аягыма жыгылды.
Арманда болуп азис жан,
Тагдырга сырым угулду.
Тайсам деген тилегим
Таалайы ашык уулду.
«Нике кыйып алалдап,
Алып жаткын анан» деп,
«Жанга залал жаман» деп,
Сөйкөмдү бердим колуна.
Орундалып тилегим,
Башталса ишим оңуна.
Качып бардым бир күнү
Карагоонун шаарына.
Асыл жанды кыйналтып,
Каламбы тагдыр каарына?
Аманат жанды бир түнү
Ашпозчуга сактадым.
Саман көлдөн чыкканым –
Сарбагышты жактадым.
Кыдырып Кочкор, Жумгалды
Өзүмө теңди таппадым.
Жолугар деп бир жакшы
Кеминди көздөй баскамын.

КАЧКАН КЫЗДЫН БАЯНЫ (Нурдин Адиевдин варианты)

Көлдүн башында Каптагай деген бай адам жашайт. Анын бир сулуу, ары акылдуу, ырчы, чечен кызы болот. Каптагай Каркырага жайлап, кышкысын Көлдүн башына Жыргалаңга көчүп келип кыштап жүрөт. Ошентип жүргөндө бир жылы Каркырада Таштанбек деген казактын бир байы менен кошо жайлайт. Таштанбектин бир сарала жоргосу болот. Каптагай ошол сарала жоргого аябай кызыгат да бир күнү байга:

- Таштаке, дос бололу, сарала жоргону бербейсиңби, колкосун берейин баатыр - деп катуу асылат. Таштанбек абдан куу киши экен. Сөздүн өңү келгенде:

- Каптаке, жорго сенден айлансын, «эки жакшы жайлоого барса кудалашып түшөт, эки жаман бир жайласа кубалашып түшөт» - деген сөз бар. Атты сурап калдың. Ат сенден айлансын, чоңоюп калган жакшынакай кызың бар экен. Менин да эр жеткен уулум бар, куда бололу. Сага ылайык келсе сарала жоргого кебез байлап эртең куда түшөйүн, сизди мен көптөн бери билем, сиз да мени билесиз, шартын келтирип айталбай жүрдүм эле - деп эпилдеп Каптагайдын алдына башын ийет.

Жоргого кызыккан Каптагай үй-бүлөсү менен кеңешпей эле макулдугун билгизет. Эртең менен казактар шарт боюнча сарала жоргону жетелеп, төө баштаган тогузду айдап Каптагайдын үйүнө келип түшөт. Каптагай конокторду коноктоп, кудалык убаданы

бекитип, келерки жайда кызды бересе болуп, сарала жоргону сылап жатып калат. Он бештен он алты жашка карап, чоңоюп калган кыз, жеңесин ээрчитип чыгып, талаада кымыздык терип жеп отуруп айтканы:

Айланайын жеңеке,
Арманым айтам угуңуз.
Сарала атка кызыгып,
Казакка мени кайыңдап
Бермек болуп калдыңар,
Бир келесоого дайындап.
Өлүп калган апакем
Жанымда жүрбөй байырлап.
Арманым кимге айтамын
Бермек болду мени деп.
Эсептеди атакем
Бир казактын теңи деп.
Жабыркатты жанымды
Бир казака кайыңдап.
Сарала атка кызыгып
Жайсыз жерге дайындап.
Күйөөң жайсыз экен деп
Эл-журт жүрөт айыңдап.
Кыз-келиндер жүрүшөт,
Ушак кылып айым деп.
Ар кимден ушак кеп угуп
Ичим жүрөт жалындап.
Айланайын жеңеке,
Өз малыңар жетпейби.
Бербейбиз деп койсоңор,
Келген элдер кетпейби.
Казактын байы Таштанбек,
Мени көрүп кызыгып,
Сарала атын жетелеп,
Кебез байлап баш уруп,
Кыргыздын кызын алам деп,
Көпкөн экен кутуруп.
Айланайын жеңеке,
Орто жолдо мен байкуш
Сүйбөгөнгө кор болуп
Калган турам тутулуп.
Тил алсаңар жеңеке,
Бербегиле казакка.
Беккер жерден илинип,
Түшпөйүн мен тузакка.
Алтын башым кор болуп,
Калбасам дейм ушакка.
Урунуп кокус калбайын,
Кош канжарлуу бычакка.
Кагылайын жеңеке,
Келген жерим карачы,
Касиеттүү Каркыра.

Куткаргыла казактан
Ылайык келсе жалпыңа.
Атакеме айткыла
Бир жоргого кызыгып
Кызын берсе ыйлатып,
Ылайык келбейт калкыма.
Намыз болот ойлосом
Бүт кыргыздын шартына
Кеп-сөз кетип жүрбөсүн
Жалпы кыргыз атына.
Апамдын жогун жоктотпой,
Эне болдуң өзүмө
Атам менен агама айт,
Макул болсун сөзүмө.
Кайра берсин эп көрсө
Карабай малдын көзүнө,-

деп жеңесине зар какшап айткандан кийин жеңеси кызга айтып турган жери:

Атаң менен Таштанбек
Куда сөөк болушкан.
Ак батага мал союп
Бата кылып коюшкан.
Эки куда биригип
Ак Сарбашыл союшкан.
Ортосунда далайлар,
Ак майына тоюшкан.
Кайра кайра кол кысып
Таарынчыны жоюшкан.
Азыр бийкеч ойлоп кой,
Бузулгус куда болушкан.
Убара болбо кызыке,
Алар убададан танышпайт,
Экөө бирдей сараң бай,
Биринен бири калышпайт.
Күйөөңдү болсо көргөмүн,
Дардаңдаган боз бала.
Сырткы түрү келишкен,
Бирок акыл жагы аз гана.
Тагдырыңа жазгандыр

Көңүлдү бурба башкага,- деп алдап-соолап үйүнө ээрчитип кетет. Жайдын толуп турган кезинде Таштанбек бир топ малын айдатып, комузчусун сайратып, күйөөлөтүп жиберет. Каптагай күйөөгө деп үй тиктирет. Кеч киргенде кыз жеңесин ээрчитип, күйөөнү көрүш үчүн үйдүн сыртына келип, үзүктүн жээгин көтөрүп, күйөө болчу жигитти сынап караса курсагы жер чийген, эки бети табактай болгон, быйпыйган мурду бар, богогу салаңдаган, сөздүн дайнын билбеген бир зөөкүр жигит отурат. Бутунда кончу тизесине жеткен көң өтүк, башында жапма түлкү тумак, үстүндө баркут чапан, белинде күмүш кемер. Кайра-кайра каткырып, оозу жыйылбаган, сөздүн маанисине түшүнбөгөн бир урган экен деп сынайт да, мындай чыгып жеңесине айтат:

Көң өтүк бутта чойкойгон

Көөдөк жигит көрүнөт.
Кайра-кайра бакылдайт,
Көйрөң жигит көрүнөт.
Богогу өсүп семирген
Болбос жигит көрүнөт.
Мурду башы быйпыйган
Бакыл жигит көрүнөт.
Эмгек кылбай чоңойгон
Такыр жигит көрүнөт.
Сүйлөшөргө сөзү жок,
Дудук жигит көрүнөт,
Айланасын көрбөгөн,
Көзсүз жигит көрүнөт.
Бөппөс болуп дулдуйган
Түзсүз жигит көрүнөт.
Айланайын жеңеке ай,
Армандуу болдум бир далай.
Акмактарга туш келсем
Өмүрүм өтөр жыргабай.
Азамат болсо алганым
Армансыз өмүр жыргал ай.
Акмакка мени берем деп
Атамдын жаман кылганы ай.
Мурду башы быйпыйып
Күйөөм жактын урганы ай.
Айланайын жеңеке,
Бул акмакка барганча
Муунуп эртең өлөйүн,
Уруксаат бер жеңеке
Тагдырдын башка салганын
Айлам барбы көрөйүн.
Эрдин киймин кийейин,
Ат жакшысын минейин.
Кыбыланы баштанып
Алыс жакка жөнөйүн.
Кор болуп жүрбөй жаманга
Жол бактысын билейин.
Жолугуп калса жакшысы
Так ошону сүйөйүн.
Тур, жеңеке турбачы,
Кыздын киймин чечейин.
Эр жигитче кийинип
Бастырып эрте кетейин.
Жамандарга кор болуп
Бул жерге туруп нетемин,-

деп жеңеси экөө акылдашып туруп, кыздын киймин чечип таштап, атты тандап минип, эр жигиттин (агасынын) кийимдерин кийип түн катып жөнөйт. Жөнөп бара жатканда жеңесинин кызга айтып турган жери:

Көлдүн башын сыдырып,

Элдин баарын кыдырып,
Мыктысынан тандап ал.
Сарбагыш менен Бугунун
Мыктыларын тандагын.
Катынга кароо жан болсо
Андайларга барбагын.
Казанга кароо жан болсо
Анын колун албагын.
Журт алдында чекмелеп
Карап көргүн салмагын.
Айкөл болсо тукуму
Мына ошону кармагын.
Арстандын нак өзүн
Айныбастан кармагын.
Көкжалдардын тукумун
Көп ичинен тандагын.
Билимсиздик кылбагын,
Билбей кармап албагын.
Баш терисин байкагын
Жакшыларын тандагын.
Сурамчылап айылдан.
Жакшыларды билип ал.
Ат-Башы, Нарын, Жумгалга
Айланчыктап карай бар.
Балыкчыдан өткөндө
Кең Кочкорго барасың.
Сынап көргүн ошерден
Орион хандын баласын.
Билгизбегин дайныңды
Билгизсең кокус кызыке,
Балакетке каласың.
Ниязбектин Сегизбек,
Телегейи тегиз бек
Деп айтышат кыргызда
Андан ары жүргөндө
Так ошо Сегизбекти табасың.
Көрүп-билип аларды
Тамашага канасың.
Чечендигиң бар эле,
Кызыл тилиң сабасын.
Айлап-жылдап кыдыргын
Айкөлдөрүн табасың.
Айдай жүзүң жаркырап,
Артык туулган баласың.
Келген-кеткен кербенден,
Аста дайның сурайын.
Артыкты таап ала көр.
Алладан тилеп турайын.
Бар болгун эми кызыке
Бактыңды берсин кудайым,-

деп кызды аткарып жиберип, келин билмексен болуп үйүнө барат. Күйөө күтө-күтө чарчап, кызды издеп таба алышпай, эртең келер деген кыялда жатып калышат. Кыз түн боюнча жүрүп отуруп, көлдүн башына келип, атын сатып жиберип, кемечи оруска сүйлөшүп, кеме менен Балыкчыны көздөй жөнөйт. Балыкчыга жакындап калганда кемечи оруска жалданып иштеп жүргөн сары таз жигит кемеге түшүп келе жаткан жигитти эркек эмес, кыз экендигин байкайт да, кармап алып айтып турган жери:

Кемеге түшкөн сен жигит
Туруп турчу аярлай.
Жүргөн-турган жүрүшүң
Келе турган шамалдай.
Отурганда байкадым
Сенин жүргөн жүрүшүң
Эркек эмес аялдай.
Сырыңды айтчы угайын,
Курдаш сенден сураймын.
Зарлап, куурап жүргөндө
Мага жиберген го кудайым.
Эркек эмес аялсың
Даана билип турамын.
Аял болсоң антташып
Бирге турмуш курайын,-

деп жигит, кызды колдон алып, шаштырып киргенде кыз кемедеги башкалар билбесин деп, атайын четке ээрчитип чыгып, айтып турган жери:

Башыма кыйын иш түшүп,
Эркектин киймин кийгемин.
Билип койдун өзүмдү,
Мен карыптык кыйын күндөмүн.
Көргөн-билген билет деп,
Кеме менен жүргөмүн.
Келберсиген кыз кезим,
Алыс калды сүйгөнүм.
Карып болуп жүргөндө
Капыстан сага жолуктум.
Баш кошуп сага жар болом,
Жок болсо сенин колуктуң.
Бактысы кетет башыңдын,
Башкага сырың айтпагын.
Сөйкөнү берем колуңа
Төрт күнгө чейин сактагын.
Төрт күндө келем үйүңө,
Күтүп алгын жатпагын.
Колдун башын кыдырып,
Өзүңдөй жарды издегем.
Буюрган экен өзүңдү,
Кемеден сага кез келгем.
Бактым сага байланды
Бугу-Саяк көп элден.
Бактыма кече туш болуп

Улады кеме жолумду.
Бактылуу жигит экенсиң
Берейин сага колумду.
Төрт күндө келем үйүңө
Берерсиң анан тоюмду.
Башкага көңүл бурбассың
Бек кармайын колунду.
Мына келди карагын,
Орустун жетти кемеси.
Сороюп турган карагай
Токтой турган немеси.
Эсимден кетпей койду го

Эл-журтумдун элеси,- деп жигит менен коштошуп, төрт күндү болжошуп, андан кара жолдун боюна келет да, почто тарткан кире менен Долонду ашып, кең Нарынды басып, Ат-Башынын башындагы Чоконун айлына барып, Чоконун уулу Казыны көрүп, эки-үч күн жатып, абалын керет да, аны жактырбай ал жөнүндө мындай дейт:

Балыкчыдан аттанып,
Бастым жолдун оңуна.
Сөйкөнү берип колуна
Зөөкүрдү салдым жолуна.
Почто тарткан абышка
Салып алды жанына.
Ат-башыны беттедим.
Кайыл болуп баарына.
Чоконун уулу Казыны
Барып көрдүм айлынан.
Эки-үч күн жатып сынадым
Алыс кетпей жанынан.
Мал саак жигит көрүнөт,
Чыкпайт малдын жанынан.
Токолу бар жанында
Жакшы көргөн баарынан
Көрбөй калса бир күнү
Көрөркөзүн сагынган.
Кайра-кайра көп карайт,
Кеткиси келбей жанынан.
Конок келсе үйүңө
Жигиттерди чаптырып
Соёт элдин малынан.
Айылдагы жакшылар
Кетпейт анын жанынан.
Байкап көрүп сынадым
Чоконун уулу Казыңыз
Акылдуу экен баарынан.
Бирок айкөлдүк жагы жок экен
Издегеним бул эмес
Алыстап кеттим айлыман,-

деп бир байдан ат сатып минип алып сегиз бектин бирөө деп угуп Шатен Касмалыга

кайрылып, анда эки күн өрүү болуп аны сындайт:

Касмалы өзү карыптыр,
Пайгамбар жашка барыптыр.
Жинди кыял немее экен,
Абыдан пейли тарыптыр.
Карыганда эрдемсип,
Карачтын кызын алыптыр.
Ал жеңеңиз эрке экен,
Мойнуна минип алыптыр.
Сары Өзөн Чүйдөй жери бар,
Санжыргалуу эли бар.
Сайдагы суудай ташыган
Санжыргалуу кеби бар.
Касмалы батыр карыптыр
Болбосо кимден кеми бар.
Бака-шака кыйкырып
Барденкелүү сөздөрү.
Нак манаптай жашашат
Бул манаптын өздөрү.
Кээ бир жаман кыялын,
Кеп кылып элдер айтышат.
Кээ бир өткөн-кеткендер
Кокуй кой деп качышат.
Бир балээге калам деп,
Тескери көздөй басышат.
Бактысына кез келип,
Күлүк кара ат таптаган.
Саяпкери жарашып,
Далай жолу байге алып,
Ырчылар аны мактаган.
Атың чыгып байге алган
Андагы сенин мартабаң.
Кез келип аны сынадым,
Карылыгы кез келип,
Кабыл кылбай турамын
Башкасын дагы сынайын

Атымдын башын бурайын,- деп Нарындын суусунан өтүп, тегеректи басып, Кара-Тоодон ашып, Соң-Көлдө жаткан Байгазы манаптын айлына барып түшөт. Байгазы Темирдин уулу Черикчинин уулу. Бостонкулдун аялы Аксайкалды сулуулугуна кызыгып, алдыртан сүйлөшүп туруп, ала качып алган экен. Эки эл чырлашып, согуша турган болгондо аксакалдар ортого түшүп, үч жүз жылкы берип тынышкан экен. Качкан кыз айылды аралап жүрүп, Байгазыны сындап айткан жери:

Субандын уулу Байгазы
Артык туулган эр экен.
Аксайкалды жактырып
Алып турган кези экен.
Байгазы баатыр келберсип
Кең Соң-Көлдү жайлаган.

Кайкалап жаткан керүүдө
Керилтип кулун байлаган.
Байгазынын өргөөдө
Тоту куш болуп шаңкайып
Аксайкал келин сайраган.
Бактысы артык Байгазы
Тотудай болгон ак келин
Колуна конуп байралган.
Айдай сулуу Аксайкал
Байгазыга туш болгон.
Башында Байкал айтышат
Алтындай сулуу куш болгон.
Буйругу экен кудайдын
Айдай сулуу Аксайкал
Минтип Байгазыга туш болгон.
Койнунан кетип Аксайкал
Бостонкул кату мыш болгон.
Кадимки жайлоо Соң-Көлгө
Карачы элим жыш толгон
Ушундай жыргал күндөрдө
Аксайкал жатат керилип,
Бактылуу экен Байгазы
Күлгөндөн турат зеригип.
Алдымдагы тор кашка
Ала качат эригип.
Керилген жигит Байгазы,
Мен дагы турам берилип.
Колумду сунсам уялбай,
Кетерсиң жигит теригип
Аксайкал жеңе аман бол,
Тоспоюн сенин жолуңду.
Укканда кийин кабыл ал
Бердим сага колумду.
Бактылуу жашап өткүлө,
Куттуктаймын тоюңду,-

деп андан жөнөп келе жатып, Арчалуу-Суу, Кум-Белди жайлаган Сарбагыш элиндеги Ажы уулу Ногойбайды көрүп, анын айлында эки-үч күн жүрүп, ал жөнүндө ырдаганы:

Кең-Суу, Тар-Суу жайлаган,
Керилтип кулун байлаган.
Арчалуу-Суу, Кум-Белде
Булбулдун үнү сайраган.
Берекелүү жер экен,
Гүлдөрү өсүп жайнаган.
Пейили кенен эл экен
Чак түштө эти кайнаган.
Ошол элди башкарган,
Ногойбай болуш жаш экен.
Жаш да болсо Ногойбай,
Ошол элге баш экен.

Ногойбайдын алганы
Өзүндөй болгон жан экен.
Ногойбайдын нак өзүн
Катыны билген жан экен.
Өзүнчө бийлик кыла албайт,
Алыс жакка бара албайт.
Убара болбой кетейин
Өзүнчө катын алалбайт.
Букараны тейлеген
Чынында манап Ногойбай.
Жалгыз атты токундум,
Азабы катуу дүнүйө ай,
Көпчүлүгү мага жакпайт,
Жол арбыды күнүгө ай.
Баары жакпай койду деп
Барамынбы үйүмө ай.
Кесирлүү жанга ким жагат,
Тим эле койсом эмине ай.
Киши жакпай койду деп
Кетеминби үйүмө ай.
Сарбагыш эли бай экен,
Кой короого батпаган.
Күлүп-ойноп жаштары
Күлүгүн күндө таптаган.
Күлүгү чыгып байгеден
Күнөкөр болбой мактаган.
Аттары асман тиктеген
Арпасын жара тиштеген.
Орто жайлоо сереси,
Төрүндө нечен дөбөсү,
Кой жайылса жарашат
Бетегелүү белеси.
Ошо жерди жайлаган
Сарбагыш эли эмесби.
Айтпай сырды эч кимге,
Аттанып кеттим бешимде.
Жер кыдырып эр издеп,
Ойноп күлөөр кезимде
Кирип бардым Кочкорго
Таң кулан өөк кезинде,-

деп Качкан кыз Кочкор айланасында жүрүп, атактуу Көбөгөн ажыныкына кайрылып, ошондо байыр алат. Көбөгөн ажы аябагандай бай, келим-кетимдүү киши экен. Ошондо Качкан кыз жигит киймин кийип кызмат кылып жүрөт. Ошентип жүргөндө Көбөгөн ажы байбичесине «Ушул жигитти байкачы, жүргөн-турганы башкача экен, бөтөнчө жүк жыйганы, төшөк салганы ургачыдай көрүнөт. Көлдүн башынан Каптагайдын кызы күйөөсүн жактырбай качып, эл аралап, күйөө тандап жүрөт дечү эле, ошол болуп жүрбөсүн дейт. Көбөгөн ажынын байбичеси ичи тар маңыз киши экен, «эми ушул эркек балага көз артып калдыңбы»,- деп уруша кетет. Байкап турган Качкан кыз угуп калат да, кой бул жер болбойт экен деп аттанып кетет да төмөнкүдөй ырдайт:

Көбөгөн ажы карыптыр,
Көп эле жашка барыптыр.
Жаштык кези азайып,
Өргө тартып калыптыр.
Эшик-төрү жайлуу экен,
Казан-ашы майлуу экен.
Кайран эрдин багына
Жылкысы өсүп тайлуу экен.
Көп ойлонуп ой болгон
Көрөгөн көсөм киши экен.
Көп жүрдүм анын үйүндө
Байкап калды өзүмдү.
Кыз окшойт ушул бала деп,
Тиктеп калды көзүмдү.
Бөтөнчө байкач киши экен,
Сезгенсип калды изимди.
Кайра-кайра көп карап,
Текшерип калды ишимди.
Байбичеси ичи тар,
Арамза маңыз киши экен.
Энесиндей балдары
Эси-дарты мал экен.
Эл аралап журт билбейт,
Катын бакы жан экен.
Казан жакты көп карайт,
Тамак-ашын көп санайт.
Конок келсе жер карайт,
Балдары санда жок сараң жан экен.
Көбөгөндүн балдары,
Өзүндөй болбой калыптыр.
Эми башка болбойт ко
Кайран эр болсо карыптыр,
Жашы өтүп калыптыр,
Байгамбар жашка барыптыр.
Эми тор кашканы токунуп,
Оңдоочу жолго салайын.
Ат-Башы, Нарын аймагын
Түгөлү менен кыдырдым.
Ниязбектин төрт бегин
Сырын тартып сыдырдым.
Бир топ жерди кыдырдым
Сырдын баарын сыдырдым.
Эми чоң тынайга барайын
Кудай өзү колдосун
Кеминди көздөй салайын.
Кудай берсе тилекти
Ачылаар бир кун таалайым,-

деп Кеминди көздөй кетип бара жатып, Кеминдин бозогосундагы бир абышка-кемпирдикинде туруп калат. Ошол кезде Каптагайдын кызы качыптыр деген сөз элге угулуп калган эле. Абышка-кемпирдин үйүндө бир чоочун сулуу жигит пайда болду деген

сөздү Шабдандын уулу Мөкүш угуп, жигиттерин ээрчитип абышка кемпирдин үйүнө түшөт да, жигитти чакырып, жанына отуруп, башындагы калпакты ала коет. Кыз экени билинет. Мөкүш алып барып той берип, нике кыйдырып алат. Ал жөнүндө ырчы кыз минтип ырдаган:

Чоң Кеминди жердеген
Тынайлардын өзү экен.
Аркы атасын сурасаң
Айкөлдүн анык өзү экен.
Ашыкча айтаар жери жок,
Атакенин көзү экен.
Сарбагыштын тукуму
Тынай экен уругу.
Кечеки өткөн чоң Шабдан
Бүт кыргыздын улугу.
Буйругу экен кудайдын
Чоң тынайдын тукуму
Мөкүшкө никем буюрду.
Кадыры өтүп алыска
Жети атты катар байлаган.
Кадыры өтүп кыргызга
Каршылашкан душманды
Катары менен айдаган.
Эшигинде ырчылар
Күнү-түнү сайраган.
Алышам деген душманды
Амалын таап жайлаган.
Жети атасы бек өткөн
Бектерге келип кабылдым.
Төрт атасы хан болгон
Хандарга келип кабылдым.
Арты болсун кайырлуу
Бактыма Мөкүш кабылдың.
Айланайын ата-энем
Эми сени сагындым.
Кечиргиле кызыңды,
Тагдыры ушул кудайдын
Чоң тынайга кабылдым.

Адабий-көркөм басылыш
«Эл адабияты» сериясы

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза, Ак Мактым,
Карагул ботом, Жалайыр жалгыз, Ак Бермет,
Качкын кыз, Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

31-том

Түзгөн: *Г. Орозова*

Редактору *Кадыров Ж.*
Сүрөт редактору *Бокоев Р.*
Техн. Редактору *Р. Усупова*
Корректору *Б. Халилова*
Компьютерде калыпка салган *Р. Терибаева*

Терүүгө 06.08.2010 берилди. Басууга 01.11.2012 кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108^{1/32}
Көлөмү 23,75 физ. басма табак.
Нускасы 2000. Заказ № 2428. Келишимдик баа.

«Бийиктик» басмасы
Бишкек ш., Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 620-213, 661-725